
ЭРКИН ВОҲИДОВ

РУҲЛАР
ИСЁНИ

*Оташин
бенгал шоири
Назрул Ислом
ҳақида*

ДОСТОН

Рассом В. АПУХТИН

В $\frac{76403-198}{\text{М } 352 (04) 80}$ 51—80 4702057020

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1980 й.

Азиз шеърхон дўстларим!

Сизга тақдим этаётганим бу дoston оташип бенгал шоири Назрул Ислom ҳаёти ҳақида. Назрул Ислom исёнкор шеърлари билан бутун Ҳиндистон ярим оролини ларзага солган шоир эди. Унинг эркпарвар нидоси халқни бирлашмоққа, ўзарo диний эътиқодлар низосидан халос бўлиб, қабиҳ мустамлакачилик зулмига қарши жанг қилмоққа чорлади.

Шoир номи бутун Ҳиндистонда исёнкорлик тимсоли бўлди. Унинг истеъдoдини Робиндранат Токур олқишлади, юртининг, замонининг энг оловли шоири деб атади.

Назрул Ислom ўз эътиқоди йўлида ёш жoини аямади. Шеърби билан, сўзи билан, ўзи нашр этган жаридаси (журнали) билан ҳуррият йўлида курашди. Лекин тинимсиз тазйиқлар, ҳибс, қийноқлар окибат ўз ишини қилди. Шоир ўттиз бешга етмаган ёшида, айна ижоди қайнаган пайтда эс-ҳушидан айрилди.

Назрул Ислон етмиш беш йилга яқин умр кўрди. Бу вақт ичида Ҳиндистонда кўп ўзгаришлар бўлди. Ганди ва Неру каби арбоблар, Токур ва Назрул каби шоир ва адиблар кураши, сабр косаси тўлган халқнинг нафрати мустанлакчиларни Ҳиндистондан қувди. Ҳиндистон мустақиллик, тинчликсеварлик, ижтимоий тараққиёт йўлини танлади. Совет Иттифоқи унга дўстлик-биродарлик қўлини узатди. Шундай келажакни орзу қилган, шу йўлда курашган шоир, афсуски, барҳаёт бўла туриб, буларнинг ҳеч бирини сезмади, билмади. Узоқ қирқ йил давомида уни тарк этган ҳуш бир лаҳза бўлсада қайтмади, Назрул Ислон бир лаҳза бўлсада, озодлик нашоасини суролмади.

Халқ ўз шоирини то сўнгги дамгача эъзозлади. Унинг нуроний, сокин, беҳуш ва беруҳ вужудига тавоф қилди.

«Руҳлар исёни» Назрул Ислоннинг ана шу фожиаи қисмати ҳақида. Умуман, шоирлик, нисонлик, фидоийлик, эрк ташналиги ҳақида... Достон сизларга ҳавола, азиз шеърхон дўстларим!

Эркин Воҳидов

Муқаддима

*Туғилгансан озод, мудом
Озод бўлиб қол!*

Назрул Ислом

Бу дунёнинг
Қувончи кам,
Дарду ғами —
зиёда.

Аммо

ғамдан қочмоқнинг ҳам
Тадбири кўп дунёда.

(8)

Кимнинг дилдош

Бор улфати,

Дардин

унга тўкади.

Ёлғизларнинг бор кулфати

Дил тубига

чўкади.

Ким нажотни

сокин туниинг

Уйқусидап сўрайди.

Ким гамини

Никотиннинг —

Тутунига ўрайди.

Дил захмига малҳам топар

Ким ҳабиб,

Ким табибдан.

Ким қочмоққа

айлар сафар

Ғам аталган

рақибдан.

Ғар буларнинг

Йўқ имкони,

Сўнгги чора этмоқ бор.

Кулфат тўла

(9)

бу дунёни
Шартта ташлаб кетмоқ бор.
Лек оламда
бир дард борки,
Унга сира пажот йўқ.
Бу азобга
ким дучорки,
Унга кун йўқ,
Ҳаёт йўқ.
Бу машаққат
Ичган билан
Дил тубига
чўкмайди.
Уни ҳеч ким
юрагидан
Ҳеч кимсага
Тўкмайди.
Халос этмас
битта арқон,
Нуқта қўймас
Битта ўқ.
Чидамоққа
йўқдир имкон,
Қочмоққа ҳам

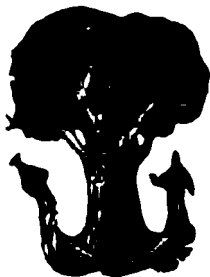
(10)

Чора йўқ.
У жон билан
кетса дилдан,
Сукут қолса
юракда,
Одамзоднинг
Руҳи билан
Яшайберар ғалакда.
Бу —
шоирнинг дилин эзган
Истибдоднинг дардидир.
Юракдан
қоп бўлиб сизган
Истеъдоднинг дардидир.
Тўлғоғида бу аламнинг
Танҳо ингроқ —
хонинш бор.
Абадият
Жаҳаннамнинг
Оташида ёниш бор.



(11)

Абадият ҳақида ривоят



Ровий айтар:
Аллазамон —
Аллақайси маъвода
Фалокатга учраб карвон
Поёни йўқ саҳрода,
Бу ноғиҳон
Тасодифдан

(12)

Барча ўтиб дунёдан —
Шу тасодиф амри
билан

Омон қолди
Бир одам.
Белбоғига осганича
Қуруқ кўза —
сувдонни,

Кезди неча
Қундуз-кеча
Бу дашти бепоёни.
Кеза-кеза
охир толди,
Умид узди жонидан.
Бир пайт

ногоҳ
чиқиб қолди
Бир чашманинг ёнидан.
Йиқилганча сувга
беҳол
Лаб чўзганда ташна тан,
Тўлқинланди
бирдан зилол,
Садо чиқди чашмадан:

(13)

«Шошма, йўлчи,
Ичурсан, бас,
Муздек,
 тиниқ,
 тўламан.

Аммо билки,
Оддий сувмас,
Обиҳаёт бўламан.
Азоб чекдинг кўн
 сахрода,

Майли,
Тўйиб ичиб ол.
Мени ичган бу дунёда
Мангу яшар
 безавол.

Ол, ич,
Яша даврон суриб
Абадий бу даҳр аро,
Аммо
Мени ичмай туриб
Фикр қилгин аввало.
Ҳаётга-ку,
 тўймас кўзинг,
Яшайсанми умрбод?

(14)

Мангу ҳаёт учун ўзинг
Ярайсанми,
Одамзод?
Мангулик дер
одам насли,

Лек
ипсоний тафаккур —
Абадият надир асли
Ќила олмас тасаввур.
Йўлчи ҳайрон,
Йўлчи сергак,
Бу қандайин чашмадир?
Ичай деса —
чўчир юрак,
Ичмай деса —
ташнадир.

Узоқ-узоқ
Ўйга толди,
Сув лабида ўлтириб,
Охир
Обиҳаёт олди
Ќўзасига тўлдириб.
Ўйлай-ўйлай
Нари кетди —

(15)

Ул сеҳрли булоқдан.
Ногоҳ
Хазин сас эшитди —
Садо келди йироқдан.
Борди,
Э, воҳ,

ётар бир бош
Қум устида
бенажот.

Нола чекар,
Тўкар кўз ёш,
«Лаънат,—
дейди,—
эй, ҳаёт!
Ўша сувдан нчдим нега?
Афсус!»—

деру
ўкинар.

Йўлчига у:
— Раҳм эт менга,
Ўлдир,—
дея ўтинар.

Минг йил аввал
Шу булоқдан

(16)

Сув ичганман,
чўмганман.

Яшайвериб,
Бу қийноқдан
Ўзни қумга
кўмганман.

Умр кўрдим
ҳаддан бисёр,
Ҳеч токатим
қолмади.

Ер юзида
Менинг бирор —
Ҳамсуҳбатим
қолмади.

Азоб борми
Бундан улуғ,
Даҳшат борми
зиёда?!

Менга ерда
тириклик йўқ,
Ўлим ҳам йўқ
дунёда.

Пўлчи боқди
Ҳайратда лол

(17)

Тирик инсон қабрига.

Сўнгра

қумга чўкди беҳол,

Раҳмат айтди сабрига.

Ўз ҳолига

минг шукр этди,

Йиғиб сўнгги саботни —

Қум устига

Тўкиб кетди

Йўлчи оби ҳаётни.

Йўлчи кетди

Бўлиб холи

Мангуликнинг ғамидан.

Тотиб қолди

Чўл ниҳоли

Оби ҳаёт нампдан.

Илдизига унинг алҳол

Томчи етди,

Шу ғақат.

Йиллар ўтиб

ўна ниҳол

Чинор бўлди оқибат.

Шундан чинор

Узоқ яшар,

! — —

(18)

Шулдан чайир таплари.
Мангуликдан кечиб башар
Фоний умр таплади.
Кел, эй кўнглим,
Бизнинг ҳаёт
Эмас экан

жовидон,

Бу дунёда
изла нашот,
Яша фақат
шодумон.

Бу ҳаётнинг
Ярми роҳат,
Ярми гамдир,
шукр қил.

Умрнинг узун бўлса —
раҳмат,

Агар камдир,
Шукр қил.
Шу офғобу
Минг бир оҳанг,
Минг бир рангли бу дунё
Сеникидир,
Ҳаёт эсанг,

(19)

Ҳаёт эсанг аввало.
Ҳам шавқ билан,
Ҳам дард билан
Ўтар экан бу дамлар.
Омон бўлсин
Сен англаган,
Сени англар
одамлар.





Биринчи фасл

Шоир қалби

Тун билап кун,
Ўт билап сув
Бир-бирига зolimдир.
Қонпотда
Азал,
Мапгу
Исён руҳи ҳокимдир.

Замин уэра
 қор қуюнни
 Егдирганда
 чарх-фалак,
 Қиш қаҳрига
 эгмай бүйин
 Исён қилар
 Бойчечак.
 Қора булут
 зулумотга
 Чулғаганда самони,
 Чақмоқ —
 нурсиз бу ҳаётга
 Еругликнинг исёни.
 Туғиларкан,
 дод дер гүдак,
 Кўкси тўла фиғондир.
 Жажжи мушти
 Нақ гунчадак
 Бу — ўлимга исёндир.
 Қаро килган
 Кук дафтарин
 Қоронғулик қасдига
 Тоиг йиғади

(23)

нур лашкарини
Шафақ туги остига.
Еру уммон,
Буржлар аро
Хоҳи ошкор,
хоҳ инниҳон,
Ибтидодан
то интиҳо
Ҳукм суар галаён.
Собир инсон юрагида
Қапоатки барқарор,
Коса янглиғ
Сабр тагида
Оташ янглиғ Исён бор.
Куй,
газали
одамзоднинг
Дарддир,
эзгу армондир.
Яралишдан,
Истеъдоднинг —
Табиати —
исёндир.
Шонр юрак —

Пок тилаги,
Имонидир башарнинг.
Армон тўла
 юракдаги
Исёнидир башарнинг.

* * *

Назрул Ислом
Бу дунёга
Шонр бўлиб тугилди.
Илҳом отли пок зиёга
Гўдак қалби йўғрилди.
Нигоҳидаи
Сеҳрли нур
Борлиққа нур таради.
Қоипотга
 у таҳайюр
Қўзи билан қаради.
Туилар унга берди хаёл,
Шавқ атади
 қундузлар.
Гуллар
 ғазал айтди хушҳол,

(26)

Шоир бўлиб туғилди.

Ибтидодан

ёниқ илҳом

Шуъласига йўғрилди.

Етти аср аввалгидек

Бўлса эди замонлар,

Балки

Хусрав Деҳлавийдек

Битар эди достошлар.

Тугилсайди

Назрул агар

Ярим минг йил илгари,

Битар эди

рубойилар

Мирзо Бобир сингарн.

Агар

Неча замон ўтиб

Келмаса бу давронлар,

Бедилона ғазал битиб

Тузар эди

девонлар.

Ўзга эди

аммо фурсат,

Ўзга эди эл дарди.

(27)

Замоц
униг
ёниб турган
Юрагини сўрарди.

* * *

Шоирни
у туғилмасдан
Гадо қилган эдилар.
Ўз юртида
Ўз юртидан
Ўжудо қилган эдилар.
Ўраб униг
нақ юракдек
Она Ҳиндистонини
Зобитлар
оқ ўргимчакдек
Сўрардилар қонини.
Бир томонда,
Ёвни эмас,
Бир-бирини беомон —
Сўяр эди
тақводан маст

(28)

Ҳинду билан мусулмон.

Бир томонда

На уй кўриб,

На бир тўшак,

оч,

хароб.

Кўчаларда ҳаёт қуриб

Ўлим топган беҳисоб.

Ганга оқар

кўз ёш бўлиб,

Ҳамуна лим

бўлиб қон.

Бори бутун бардош бўлиб

Нажот кутар

Ҳиндистон.

* * *

Ҳар печаким зўр истеъдод

Тошқин илҳом,

У нега,

Халқинг ётса

чеккиб фарёд,

Ярамасанг кунига.

(29)

Шоир эсанг,
Шоир бўлиб
Нега келдинг ҳаётга,
Элинг ётса
дардга тўлиб,
Келолмасанг нажотга.
Не шоирсан,
Ташбеҳларинг
Борми асли кераги,
Бўлмаса эл гами —
дардинг,
Юрагинг —
эл юраги.
Назрул Ислом
Хинд халқининг
Зардобини ютарди.
Назрул Ислом
Ўз қалбини
Байроқ қилиб кўтарди.
Юрагида
то сўнгги дам
Исён ўти сўпмади.
Ҳақсизликка кўнди олам,
Аммо

(30)

шоир
кўнмади.
Кўргилик бу,
деди ҳинду,
Тақдир,
деди мусулмон.
Лекин
Зўрлар зулмига у
Тап бермади ҳеч қачон.
Ўзни ўтга отди аниқ,
Жони борки,
курашди.
Умри унинг
Мангу ёниқ
Қўшиқларга туташди.

Исён қўшиғи

«Сўйла, инсон,
Сўйла қаддинг
Кўтариб баланд.
Юксакликда сенинг қадринг
Ҳимолай монанд.

Сўйла,
 Сенинг пойингдадир
 Бу улуғ замин.
 Сўйла, отиб золим аср
 Дарду аламин
 Сен ўтмишни сургувчи
 Кучли бўронсан,
 Осмонларга от сургувчи
 Соҳибқиронсан.

Сен чақмоқсан,
 Қаро зулмат
 Бағрини ёққан.
 Сен Индра,
 Кўкда исмат
 Чироғин ёққан.
 Сен Шивасан, копнотни
 Барбод қилгувчи.
 Сен Гангасан, бу ҳаётни
 Обод қилгувчи.
 Сен — Дурганинг тош юраги,
 Шафқат билмайсан.
 Сен — Кришна қулидаги
 Куйлаган найсан.

Измингдадир чексиз фазо,
 Замину замон.
 Бу оламга эга танҳо
 Ўзингсан, инсон!
 Тангриларни осмон қадар
 Кўтарган ҳам сен.
 Сажда қилган,
 Яна исёп
 Кўтарган ҳам сен.
 Ҳам шафқат,
 Ҳам беозорлик
 Яшар қонингда.
 Ҳам фидойи исёнкорлик
 Ёнар жонингда.
 Сўйла, инсон,
 Сўйла қаддинг кўтариб баланд.
 Юксакликда сешинг қадринг
 Ҳимолай монанд.
 Қуллик сенга кўп малолдир,
 Аммо не учун
 Бошинг эгик,
 Тилинг лолдир,
 Қоматинг забун?
 Тангриларга бўйсунмаган,

Бермаган бардош,
 Бандасига бугун пега
 Эгадирсап бош?
 Сабабкорми ёлғиз тақдир
 Ҳолингга санинг?
 Биласанми дўстинг кимдир,
 Кимдир душманинг?
 Асрий ғафлат етар эди,
 Эй, мазлум инсон!
 Уйғонмоқнинг вақти келди,
 Кўтаргил исён!
 Бош кўтаргил,
 Минг йил тўккан
 Кўз дуриг ҳаққи.
 Қўзғал,
 Асрий қуллик буккан
 Гуруринг ҳаққи.
 Қўзғал,
 Буюк Тожмаҳалнинг
 Шукуҳи учун.
 Қўзғал,
 Улуғ боболарнинг
 Нок руҳи учун.
 Эрк бонгин ур,

(34)

Сен иштиқом —
Таблиб баланд чал.
Туғилгансан озод,
 мудом
Озод бўлиб қол.

* * *

Назрул шеърн
 мушоира —
Минбаридап янгради.
Ким деди:
Бу шеърмас сира,
Ким
 дилидан англади.
Юрт оғзида бу шеър баҳси,
Эл тилида баҳоси:
«Қани шеърда гуллар рақси?
Қани булбул навоси?»
«Бу шеър
 шарққа хосдир паҳот?
На ишқий,
На риндона...
Буйдай ашъор Саъдийга ёт,

Ҳофиз учун бегопа».
 «Қоида бор,
 Бузмоқ абас,
 Исён эса гуноҳдир.
 Ким шарият йўлин тутмас,
 Эл биларки,
 гумроҳдир».

«Ул кун Будда:
 Мард агар сен
 Дардни ичга ют, деган.
 Ул юзингга урсалар, сен
 Бул юзингни тут, деган».
 «У дунёда бахтинг таъмин,
 Бу дунёда чексанг ғам.
 Шундай дея берган таълим
 Ул...

алайҳи вассаллам».
 Маломатга қолди энди
 Шоир битиб ҳақ дoston.
 Ҳинду уни

«жобон» деди,
 «Қофир» деди
 мусулмон.
 «Бу исёни,

бу нифоқни
 Чиқармоқ не зоҳирга.
 Спёсат-ла ўйнашмоқни
 Ким қўйибди
 шоирга».

«У ҳали ёш,
 Ҳали гўдак,
 Зарра парво этмайдн.
 Эс-ҳуши йўқ ҳайиққудак,
 Жон қадрига етмайдн».
 «Ҳа, зулм бор,
 Ҳақсизлик бор,
 Барчага бу аёндир,
 Аммо

буни зинҳор-зинҳор
 Айтиб бўлмас замондир».
 «Ҳамма билар,
 Инсон эркин —
 Яшаши шарт пойндор.
 Биз ҳам айтсак бўлар
 лекин
 Уйда бола-чақа бор...»



(37)

Фидонийлик тўғрисида ривоят



Қадим замон,
Аёл дини
Фидонийлик,
деганлар.
Эри ўлса,
хотинини
Кўшиб кўмар эканлар.

(38)

Ўтиб

неча авлод умрп,

Ўтиб

чексиз кўп замон,

Ҳеч бир давр

Бу удумни

Қилолмади қатағон.

Даҳшат эди бу чинакам,

Билар эди

одамлар.

Лек

одатга қарши

не ҳам

Қилар эди одамлар?

Ҳам ота,

Ҳам опаизор

Гўрга кириб баробар,

Қола берди

чирқираб зор

Бола-чақа

Дарбадар.

Асли

ўша замонда ҳам

Донишмандлар бор эди.

Лекин

улар ичра

мард кам,

Кўп —

эҳтиёткор эди.

Бош кўтармас эрлар,

Исён —

Аёллар ҳам қилмасди.

(Чунки улар эри қачон

Ўлишини билмасди.)

Ўтиб кетди

Минг йил фурсат,

Қарши қудрат йўқ эди.

Кимда шафқат,

Кимда ҳиммат,

Кимда журъат

йўқ эди.

Бир кун

Жангга кета туриб

Бош кўтарди

бир ўғлоп.

От бошини шартта буриб

Елди тикка

Шоҳ томон.

Деди:

«Эй, шоҳ!

Олдимда бор

Ё ҳаёту, ё ўлим.

Қолаётир рафиқам зор,

Қизалоғим ва ўғлим.

Агар мен бу жангда ўлсам

Содиқ қолиб удумга,

Фарзандларим онасин ҳам

Ҳукм этарсан ўлимга.

Мен-ку,

улар эрки дея

Жангга кетаётирман.

Фарзандларим меҳри дея

Фидойиман,

ботирман.

Ўлсам,

Улар онадан ҳам

Етим қолса баногоҳ,

Тор-мор бўлсин бутун олам!

Бу не ваҳшат!

Эшит, шоҳ!

Бокийси йўқ

ҳеч одамнинг,

Биз кетармиз тамомий.

Аммо аёл —

Бу оламнинг

Келажаги,

давоми.

Шу-чун,

ўлсам куним битиб,

Васиятим шу бўлсин:

Ёрим эмас,

Ҳамроҳ этиб

Жанг қуролим кўмилсин».

Бу сўз

Мисли очиқ кунда

Бўлди момогулдирак.

Келтирдилар

Болта...

Кунда...

Бас,

Тафсилот не керак...

Бечоранинг очиқ қолган

Кўзларини юмдилар.

Мозорига

Ўзи билан

Қиличини кўмдилар.

(42)

Бўлсин дея тавқи лаънат,
Авлодларга таълимот
Қабри узра
Ёздилар хат:
«Бунда стар

манфур зот!

Кўринг
бу кас ҳолатини,
Ётар
мисли

хору хас.

Боболарнинг одатини
У билмади муқаддас.

Ҳис қилмади
У юракдан —

Аёл учун дунёда
Эри билан кўмилмакдап
Саодат йўқ зиёда!»

Қурбон бўлди
Битта юрак,
Қолди тавқи лаънатга.
Шундан аёл
Ўлса эркак
Қўйилмади лаҳадга.

Кел, эй кунглим,
 Инсон асло
 Яралмаган сабрга.
 Сигинайлик
 ўша танҳо
 Таҳқирланган қабрга.
 Ҳақ учун
 Бош тутган тикка
 Мардлар руҳи
 ёр бўлсин.
 Бу дунёда
 ноҳақликка
 Кўнмаганлар бор бўлсин,
 Зўрлик кўрсаин,
 Қилма тоқат,
 Ҳар бошда бир ўлим бор.
 Фидойилар умри фақат
 Бу дунёда
 пойидор!





Иккинчи фасл

Ғалаён

Калькутта, 1926 йил

Калькуттани

Қучди гулу,

Бош кўтарди

оломон.

Қутлуғ жанг,

деб

турди ҳинду.

Ғазот,
 деди
 мусулмон.
 Бараҳманлар
 довул қоқди,
 Фатво берди
 Имомлар.
 Ўйча тўлиб
 қонлар оқди
 Тўқишганда имонлар.
 Фарзандидан она айру,
 Отасидан —
 қиз, ўғлон.
 Будда ҳаққи,
 Бас,
 дер ҳинду,
 Алқасос, дер
 мусулмон.
 Ҳинду иши таҳқир бўлди,
 Муслим иши —
 таҳдидлар.
 Бутхоналар вайрон бўлди,
 Яксон бўлди
 Масжидлар.

(47)

Рикшамн бу,
соҳибми бу,

Гадоми ё
зодагон —

Фарқсиз,
Фақат —

Бир ён ҳинду,
Бир ён эса —

мусулмон.

Сиртга чиқди

Асрлик кин

Ва минг йиллик

кудурат.

Икки жондош эл аро дии

Яна солди

адоват.

Аслида-ку

Ҳаёт оғу,

Турмуш ўзи —

зимистон.

Айбдор эмас

бунга ҳинду,

Гуноҳкормас мусулмон.

Аслида-ку...

(48)

Бейзтироб
Хўплаб қора қаҳвани,
Деразадан
оқ тап жаноб

Кузатар можаронн.

У кўн хурсанд,

Лабда кулгу,

Күзи чақнар

КОМИРОН.

Мусулмонни сўқар ҳинду,

Хиндли эса

МУСУЛМОН.

Жаноб шодон,

Ушалмоқда

Ниятнинг энг улуғи.

Ҳосил бўлди шу тупроқда

Эккан иифок уруҕи.

Бўлмасин деб

қилар орзу

Бу низога ҳеч поён.

Майли,

Кўпроқ ўлсин ҳинду,

Кўп қирилсин

МУСУЛМОН.



Назрул
Жоҳил оломонга
Қарадию
 оҳ чекиб —
Ўзпи отди тик
 майдонга
Еқасини чок этиб.
Фарёд қилди:
«Не ваҳшат бу,
Бас, халойиқ!
Аломон!
Қотилликни тўхтат,
 ҳинду,
Ғазотпи қўй,
 мусулмон!
Ҳинд, мусулмон —
Биродармиз,
Фарзанд Одам Атога!
Ҳақ олдида
 баробармиз,
Айтинг,
Не бор низога!

Хунрезлик қил демагап-ку,
 На ведаю
 На қуръон!
 Тиг уради
 нега ҳинду,
 Бош кесади
 мусулмон?
 Фарқ —
 ким меҳроб,
 кимса бутга
 Сигиниб бош қўядир.
 Шу фарқ учун
 Ёқиб ўтга
 Эл бир-бирин сўядир.
 Бас, адоват!
 Бас, энди кин,
 Жангни қўйинг,
 одамлар!
 Сизнинг асли ёвингиз ким —
 Билиб қўйинг,
 Одамлар!
 Улар
 Узоқ юртдан келиб,
 Ерга букиб шонимиз,

Бу адоват
 Наҳот мангу?
 Наҳот битмас
 бу қирон?
 Дўст бўлолмас
 Наҳот,
 ҳинду —
 Жигарига
 мусулмон?
 Сен ҳиндмисан,
 Муслимми ё,
 Бирлик чоги
 бу чоқдир.
 Босқинчини
 энг аввало
 Ҳинд баҳрига улоқтир.
 Сўнг ушалгай
 Барча орзу,
 Яшар озод,
 тинч,
 омон.
 Ватанида эга ҳииду,
 Юртида бек —
 мусулмон».



Назрул айтган сўзларин мен
Ундоқ баён қилмадим.

Ўшал ёниқ

нафасга тенг

Сўзлар топа билмадим.

Таржима не?

Асл шеърининг

Маъносию

ғояси.

Аммо ул ўт,

ул сеҳрининг

Фақатгина сояси.

Назрул шеъри

Банголага

Қанот ёзди поғиҳон.

Алапгали

бу нолага

Қулоқ тутди

Ҳиндистон.

Кекса Токур

шукр айтди шод,

Оқ соқолин силади.

Еш шоирга
Нурли ижод,
Безаволлик тилади.
Бу дунёга
Назрул аммо
Олов бўлиб келганди.
Ўз ўтида ёниб
адо —
Бўлишини билганди.
Асролди
на халқ,
на Токур,
У сиғмади замошга.
Исёикорлик
Уни охир
Олиб келди
знндонга.



Шоир бўлсанг,
Бўлсин қалбинг.
Элга қурбон бўлгудек.
Шоир бўлсанг,

Бўлсин халқинг
Сенга қалқон бўлгудек.
Шоир бўлсанг,
Сени элинг
Қалби билан тингласа.
Ёд олмаса ҳамки шеъринг
Фидолигинг
англаса.

Шоир бўлсанг,
Юртда яша
Меники деб айтгулик.
Жаиннат юртдан кечиб ўша
Харобага қайтгулик.
Шоир бўлсанг,
Қаламингни
Пайза қилиб тутолсанг.
Юракдаги аламингни
Оқ қоғозга
 тўколсанг.

Шоир бўлсанг,
Қалб чироғинг
Ёниб турса то абад.
Бу дунёдан
кетар чоғинг

Йиглаб қолса шеърият.
 Ўз бағрига олса қучиб
 Сени она маконинг...
 Гар шу бахтлар бўлса насиб
 Йўқ дунёда армонинг.

* * *

Назрул Ислон бўлди маҳбус,
 Тунда уйдан олдилар.
 Эл кўзидан узоқ, махсус
 Бир хонага солдилар.
 Иши қизиқ бу жаҳоннинг
 Ҳакамлар ҳукм этдилар:
 Шоирни ул ғалаёппинг
 Сабабкори, дедилар.
 Айбномани тингланг, ҳатто —
 Фарёд қилар тошлар ҳам,
 «Ҳинду билан
 муслим аро
 Қутқу солган шул одам!»
 Олис юртдан келган биров
 Айб қўйди бсандиша:
 «Назрул Ислон —

(57)

Халқига ёв,
Нифоқ истар ҳамиша».
Бу дунёда
Бор қабоҳат,
Бу дунёда
бор ёлғон.
Аммо бундай
ошкор тухмат
Бўлмаганди ҳеч қачон.
Назрул Ислом
поми охир
Минг балога тақалди.
Эл учун
Жон тиккан шоир
Эл душмани
аталди.
Ҳукм ўқилди:
Бош эгиб у
Аста борар ҳибс томон.
Ажаб!
Соқчи —
бир ён ҳинду
Бир ён эса
мусулмон.

Уни туртар
 мусулмон ҳам,
 Силтайди ҳинд ҳаволдор.
 — Қирпичоқда
 ўлди акам,
 Сенда экан айб,
 мурдор!
 — Кўп азоблар чекди ҳинду,
 Кўп қон тўкти
 мусулмон.
 Сен кабилар йўқолса-ку,
 Яшар эдик
 Тинч, омон...
 Аста
 қадам ташлар
 Назрул,
 Ўйларидан огоҳ йўқ.
 Соқчилардан
 ранжимас ул,
 Жаҳолатда гуноҳ йўқ.



(59)

*Жаҳолат тўғрисида
ривоят*



Алқиссаким,
Ифуда қадим
Ижаҳолатлик замонда,
Бир допишманд
 улуғ ҳаким
Ўтган экан жаҳонда.
У кун бўйи

(60)

Ғиёҳ териб
Кезиб тоғу биёбон,
Одамларга шифо бериб
Яшар экан
Шодумон.
Унга

минг бир мушкул дарднинг
Аён бўлиб давоси,
Бора-бора
Одамларнинг
Ортаберди ихлоси.
Табобатга
Қалбан,

руҳан
Фидо қилиб ўзипи,
Хатто бир кун
Наштар билан
Очмиш

кўрнинг кўзини.
Ривож топмиш
Соҳиб ҳикмат,
Дониш,
меҳнат мададкор.
Аммо

Қайда бўлса шуҳрат
 Ёнбошида
 Ҳасад бор.
 Дуохонлар,
 парихоплар,
 Ўқувчилар чилёсин...
 Хуллас,
 Юртда бор подонлар
 Бошладилар иғвосин.
 Тинмай
 Кечаю кундузи
 Топиб Наби сўздан
 Дедилар:
 «Дард берган

Ўзи!

Давоси ҳам
 Ўздан!
 Бандасига бермак дору
 Яратганга исёндир.
 Демак,
 Ҳаким иши макру
 Унинг ўзи
 Шайтондир».

Бу сўзларни

(62)

чин, деб билди

Подон,

жоҳил оломон.

Донишмандин сазо қилди,

Қалтаклади

Беомон.

Чўғ темирда

Кўксин доғлаб,

Дорга осмоқ бўлдилар.

Сўнг

Бўйнига харсанг боғлаб

Сувга босмоқ бўлдилар.

Кейин

Сувни,

арқонни ҳам

Ҳайф билдилар

«шайтонга».

«Ёқинг,— деди

Энг бош ҳакам,—

Олиб чиқиб майдонга!»

Кенг майдонга

Кўмиб устун,

Боғладилар ҳакимни.

Сўнг

(63)

темирини ўтга қўйиб,
Доғладилар ҳакимни.

Буюрдилар:
«Ёқинг шитоб
Азозилнинг ошпасин.
Керак бўлса
Кимга савоб,
Чўн келтириб ташласин».
Савоб учун
Биров ўтин,
Биров ташлар дона хас.
Ҳаким
Бошини баланд тутиб
Жоҳил элга қарамас.
Бир пайт
Ғулҳан сари бир чол
Аста кела бошлади.
Кучоғида
Бир боғ поҳол.
Ғарам узра ташлади.
Деди:
«Асли туғилгандан
Басир эдим мен ўзим.

Сен

жодунинг тиғи билан
Очиб қўйдинг

кўр кўзим.

Тангри билиб

Яратган кўр,

Даво қилдинг не учун?

Сўроқда мен —

манглайн шўр —

Пима дсйман

Маҳшар кун?

Ҳақ йўлидан озган одам,

Кўзим очиб

не бердинг?

Мени бир йўл

У дунё

ҳам —

Бу дунёдан айирдинг.

Кўрлигимда

Бу оламни

Тасаввурда кўрардим.

Дунёдаги бор одамни

Мушфиқ билиб юрардим.

Шафқат ила

Ким пону
 ким
 Чақа ташлаб кетарди.
 Мен ҳам
 шуига кўнган эдим,
 Менга шу ҳам
 етарди.
 Қорним тўйса —
 саодатим
 Йўқ туман хил тилаклар.
 Ҳамсуҳбатим,
 Ҳам улфатим
 Ўажжи ширин гўдаклар...
 Ўйлар эдим:
 Дуиёда бор
 Мусаффолик,
 соддалик
 Кўзим очиб
 Кўрдим илк бор
 Бераҳмлик,
 Сохталик.
 Ўғрилигу фаҳшни кўриб
 Ўим юаркан одамлар.
 Ўз дўстига

(66)

Кулиб туриб,
Тиг ураркан одамлар.
Бир ёнда айш
Кўкка чирмаш,
Бир ёнда,
боқ,
оҳу воҳ...

Букуш менинг
кўнглимда ғаш,
Имонимда —
интибоҳ.

Дердим:
Юртни бир бор кўрсам.
Кўрдим.
Орзум тўқ энди.
Йўлда ётган
кўрчаллик ҳам

Эътиборим йўқ энди.
Бу дунёдан
Тўйдим охир,
Адо бўлсам майлига.
Ё қайтадан,
Ўша басир,
Гадо бўлсам майлига!»

Бу сўзларни
 Эшитди-ю,
 Фарёд қилди донишманд.
 «Ёқинг,—

 дея сўради у,—
 Олов бўлсин сарбаланд,
 Тезроқ кетай
 Бу дунёдан,
 Ҳеч тоқатим қолмади.
 Мендан

 шифо олди
 одам,

Олам —
 шифо олмади.
 Хурофотнинг захри теккан
 Нодон,

 жоҳил,
 гумроҳлар —
 Давосига ожиз экап
 Мен кашф этган гиёҳлар.
 Кўр кўзларга
 Меҳргийёдек
 Нур бахш этди
 наштарим.

(68)

Қалблар кўзин
очмоққа
лек

Қамлик қилди
Ҳунарим.
Одамларга
мен
яхшилик —

Қилмоқ бўлдим,
Нетайин,
Манглайда
шу экан
битик,

Ёқинг,
Куйиб кетайин!»
Ўт қўйдилар.
Ёнди гулхан.
Қаро бўлди
самовот.

Жаҳолатнинг
ҳукми билан
Қурбон бўлди
Буюк зот.
Гулхан ёнди

(69)

Кўкка ўрлаб.
Чўғи ҳар ёп
сочилди.

Шу оловдан,
Элнинг,
ажаб,

Ақл кўзи
очилди.

Ўқиндилар,
Аза тутиб
Йиғладилар,
куйдилар.

Донишмандга
Йиллар ўтиб
Олтин ҳайкал
қўйдилар.

Э, воҳ,
Олим кўзи билан
Кўрсайди бу
ҳурматни...

Аммо
Ҳаким ўзи билан
Олиб кетди
ҳикматни.

(70)

Қўй, эй кўнглим,
Сен ул замон
Даҳшатин
 кам ўйлагин.
Сенга насиб бўлган даврон
Созин олиб
Куйлагин.
Шукроналик
 майин ичиб
Янраб қолгин
 бир нафас.
Бу оламдан
Бир кун кечиб
Кетгучи бир
 биз эмас.
Кел, эй кўнглим,
Кел, муҳаббат,
Шеър завқига
 қонайлик.
Ўтда ёниш бўлса,
 фақат —
Шеър ўтида
 ёнайлик.
Фақат

(71)

Бизга ғаму кадар,
Қайғу ҳасрат
ёт бўлсин.

То
биз учун
жон берганлар --
Руҳи мангу
шод бўлсин.





Учинчи фасл

Тутқунликда

«Онажоним,
Менга бу кун
Селдан ўзга дилхоҳ йўқ.
Зиндондаман,
Билмам, печун,
Менда зарра гуноҳ йўқ.
Гуноҳкорман

(74)

на оллоҳим,
На виждоним олдида.
Фақатгина...
Бир гуноҳим
Онажоним олдида.
Кечир, онам!
Кўзингда ғам,
Азоб бўлдим жонингда.
Бу кун байрам,
Мен бу кун ҳам
Бўлолмадим ёпингда.
Одамлардек
Беозор, тек
Яшаб юрсам нетарди.
Менга толе,
сенга тинчлик
Балки пасиб этарди.
Булбулларга,
гулларга маст
Ёзсам фақат ғазаллар
Балки мени,
миршаблармас,
Изларди ёш гўзаллар.
Менга ҳам ёр сокинлигу

(75)

Сенинг ҳам йўқ бу дардинг.
Мен — уйлик,
Сеп — келинлигу
Набиралик бўлардинг.
Оҳ, у йўл берк,
Менда йўқ эрк,
Тирик умрим — афтода.
Не қилайки,
Одамлардек
Яшолмадим дунёда.
Лек кўнглимда полиш эмас,
Алланечук дилшодлик.
Гарчи жисмим
Банди қафас,
Руҳимда бор озодлик.
Туғилишдан қул эмасман,
Қуллик ёт бу жонимга.
Эрк истаги
Сутинг билан
Ўирмиш менинг қонимга.
Мени оташ,
гирдобларга
Отган ўшал истагим.
Онажоним,

(76)

Азобларга
Қўйди сени юрагим.
Мени кечир,
Фақат сендан
Бу кун узр сўрайман.
Узр сўраб умид билан
Хаёлимни ўрайман.
Рози бўлгин
Гар ўғлонинг
Юрак қўрин асролса.
Бир кун
она Ҳиндистоннинг
Хизматига яролса».

* * *

Вақт кам бўлса
Ундан одам
Улгурганча олади.
Кўп бўлса, не қиларин ҳам
Билолмасдан қолади.
Назрул қайноқ иш қўйида
Кун ўтганин билмасди.
Нақ бир олам юк бўйнида

Кеча-кундуз тинмасди.
 Бўш вақт бермас жарида ҳам,
 Ноширликнинг иши кўп.
 Уйда,
 элдан нарида ҳам
 Тинч йўқ,
 Йўқлар киши кўп.
 Бир томонда битилмаган
 Достонлари беҳисоб.
 Бир ён
 Кўриб етолмаган
 Ётар минг-минг жилд китоб...
 Шеър устида ўлтирмоққа
 Тапхо бедор кеча бор.
 У худодан
 Ўй сурмоққа
 Вақт сўрарди неча бор.
 Мана фурсат!
 Бунда на ғам,
 На дунёнинг ташвиши,
 На нозир,
 на айғоқчи ҳам,
 На хайрихоҳ бир киши.
 Мана фурсат

Хаёл учун.

Ўй сур,

кўкка ҳаволан.

Керак бўлса умринг бутун

Қайта яша хаёлан.

Аммо

хаёл, ўйдан не наф,

Қўлда қалам бўлмаса.

Юрак очмоқ учун сўйлаб,

Дилдош одам бўлмаса.

Қалам надир,

Бўлса аён

Кетмаслиги бекорга,

Бармогидаи чиқариб қон

Ёзар эди деворга.

Умид бўлса

Бир кимсанинг

Келишидан садога

Дилдош надир,

У дил сасин

Етказарди самога.

Аммо бенаф.

Кўз олдида

Фақатгина тош девор.

(79)

Хаёл эса...
 хаёлида
Поёнсиз бир бўшлиқ бор.

* * *

Назрул Ислом
Тор зиндоннинг
Туйнугидан қарайди.
Кўриб зангор
 соф осмоннинг —
Бир парчасин,
Яйрайди.
Унда
Эркин қанот қоқиб
Қушлар учиб юрибди.
Бунда
Шоир кўкка боқиб
Ҳавас қилиб турибди.
Қушлар билан учай деса
Қани унинг
 қапоти?
Бир оламдир
Орзу эса...

Етармикин ҳаёти?
Назрул Ислон
Тор зиндоннинг
Туйнугидан қарайди.
У ғалакдан
Ҳиндистоннинг
Толеини сўрайди.
«Майлига,
Мен тутқуи бўлсам.
Сен озод бўл,
Онажон!
Минг қийноқда
Майли ўлсам,
Юртим,
 бор бўл,
Бўл омон.
Умрим етса,
Меҳринг таянч,
Сени яйраб куйларман.
Бу кун эса,
Мушкул,
 аянч
Қисматишгни ўйларман.
Нега минг йил

(81)

Манглай теринг
Тўкиб ерга,
қолдинг оч.

Сен оламга
Ипак бериб,
Ўзинг ўтдинг
ялапгоч.

Бебаҳо —
фил суякларинг,
Баҳринг аро —
тўла дур.

Ғаввос қилиб гўдакларинг,
Келгиндилар
оладир.

Юртим,
Битмас матопатинг,
Сен —
мужассам бардошсан.

Фил сингари
Зўр қудратинг,
Фил сингари
Юввошсан.
Она ўлкам,
Бир кун сени

Озод кўргим келади.
 Истибдоднинг занжирипи
 Барбод кўргим келади.
 Кўтарарсан
 Сен ҳам қаддинг,
 Йўл оларсан
 эрк сари.
 Ҳимолайпинг ортидаги
 Озод ватан сингари».

Назрул Ислон
 Зиндонда банд,
 У зах ерни қучарди.
 Шеъри эса қушлар билан
 Осмонларда учарди.
 Кенгликлардан ошар эди
 Қалб шукуҳи шоирнинг.
 Эл дилида
 Яшар эди
 Исён руҳи шоирнинг.
 Ўз умрипи қилганди у
 Шеъри билан жовидон.
 Ўқир эди
 Уни ҳинду,
 Едлар эди

Мусулмон.
 Шоир банди,
 Шеъри бироқ
 Учар эди бетўсиқ.
 Ҳимолайдан ошиб
 Узоқ —
 Кетган эди бу қўшиқ.
 Дунё бўйлаб
 Довруқ солди
 Назрул Ислон эрк саси...

Ҳиндистонда эсиб қолди
 Озодликнинг нафаси.

* * *

Ёйинадилар уни
 Узоқ —
 Ёртдан келган жаноблар.
 Синдирмади аммо кийноқ,
 Буколмади азоблар.
 Умид унга сабот берди,
 Ишонч берди
 Матонат.

Юрагига қапот берди
Она юртга
Муҳаббат.

Бу кунлар ҳам ўтиб кетар,
Ҳаёт олдда...
Ҳали ёш...
Баъзан
Ҳаёл суриб кетар
Тош деворга қўйиб бош.
Ёш кўнглига қилар таъсир
Фалакнинг каж хислати.
Кўз олдидан ўтар бир-бир
Шоирларнинг қисмати.
Бобокалон Рудакий дер:
«Қулоқ солгин сўзимга.
Адолат деб битдим у шеър
Нил тортдилар
Кўзимга».
Тилга кирар Фирдавсий ҳам:
«Лаънат,— дейди,— тақдирга.
Рустам, Золини таниб олам
Ўзим қолдим
Таҳқирга...»

Навоий дер:

«Зулмаг аро

Кўп изладим йўлимни.

Мен ўзимни қилдим адо,

Енголмадим зулмни».

Ўхшар Назрул фарёдига

Барчасининг нидоси.

Охир

Шоир кўз олдига

Келар Бобир сиймоси.

Дейди:

— Тингла огоҳ бўлиб,

Гар сен бўлсанг тутқунда,

Мен бир юртга подшоҳ бўлиб,

Умрим ўтди қувғинда.

Ўн иккимда

Тахтга миндим,

Ёш очилди кўзларим.

Қондошларга ёв кўршидим,

Мени сотди дўстларим.

Нажот истаб

Мен ҳар нафас

Қуюн каби елгапман.

Юртингга мен

Шоҳ бўлибмас,
Паноҳ излаб келганман.
«Толёй йўқи жонима балолиғ бўлди,
Не ишники айладим хатолиғ бўлди.
Ўз юртни қўйиб ҳипд сори
 юзландим,
Ё раб, нетайин не юз қаролпғ бўлдм».

Шоир бўлиб,
Эл ичида
Руҳим ўсди шонимдан.
Шоҳ бўлиб,
Ёв қиличида
Доғлар қолди қопимдан.
Мен шоҳ бўлиб,
Алам билан
Кўрдим жангу
 сурони.

Шоир бўлиб
Қалам билан
Олдим ярим жаҳонини.

Келтирди кўп бало, ситам
Тирикликда тахту тож.
Ярим минг йил сўнгида ҳам

Ёғар менга
Таъна-тош.
Еш Назрулга қилар таъсир
Фалакнинг

каж хислати.

Кўз олдидан
ўтар бир-бир

Шоирларнинг
қисмати:

Пушкин шеъри
Қилди фарёд,
Ўққа тутди
ўт қалбни.

Лермонтовни отган жаллод
Дорга осди
Машрабни.
Шоирларнинг —
Эркдир дини,
Эрка

сажда қилдилар.

Эрк куйчиси
Насимийни
Товонидан шилдилар...
Назрул Ислом

(88)

Сураp хаёл,
Уйи
адо бўлмайди.
Дер:
Шоирда
бор бир иқбол,
Яъни,
шоир
ўлмайди.



Шоҳи Жаҳон ва Авранг- зеб ҳақида ривоят



Подшо одил бўлмас, деган
Ҳақиқат бор —
Уйлайлик.
Келинг,

шоҳлар золим экан
Бизлар одил бўлайлик.
Тождорлардан безди дупё

Кўрабериб золимлар.
Шоҳлар аро
Бўлган аммо
Шоирлару олимлар.
Тарих кўп йил таҳқир битар
Чингиз каби жобирга.
Аммо
 мангу таъзим этар
Улуғбекка,
Бобирга.
Хуллас...
Тахмин, Мирзо Бедил
Тириклиги вақтида
Шоҳи Жаҳон ўттиз бир йил
Ўлтирди Ҳинд тахтида.
Неки қилди
Ҳақ деб билди,
Билди шуни адолат.
Қимларгадир зулм қилди
Қимларгадир —
 саховат.
Ўз даврида
 даврон сурди,
Ёдласин деб асрлар —

Неча-неча шаҳар қурди.

Шаҳар ичра —

Қасрлар...

Май ҳам ичди,

Айш ҳам қилди,

Ғуссасини ўлдирди.

Хазинани зару

дили

Шодлик билан тўлдирди.

Шоҳи Ҳаҳон

жасур,

доно,

Кўп ҳикматга ёр эди.

Шоҳнинг аммо

Бир бедаво

Огир дарди бор эди.

Ҳар комирон одамнинг ҳам

Бўлганидек бир ками

Шоҳ кўнглига

Гоҳ чўкиб ғам,

Қаро эди олами.

Бу ғам на мулк,

на дарди шон,

На фарзанд,

Тинглаб шоҳнинг зорини,
 Ўқиб ҳар гал
 Битта ғазал
 Овутарди ёрини.
 Бедорликда тунлар билан
 Уланарди кунлари.
 Мииг бир кеча
 Эртас айтган
 Шаҳризода сингари.
 Зулму фитна,

адоватнинг

Гуноҳлигин ўқирди.
 Мангуликка адолатнинг
 Ҳамроҳлигин ўқирди.
 Ўқир эди:
 Одамки бор,
 Ўтмоғи бор жаҳондап.
 Фақат эзгу ишлар ёдгор
 Қолғусидир инсондап.
 Юрагига шоҳнинг қанот —
 Берар эди ғазаллар.
 Қанот надир —
 Қайта ҳаёт
 Берар эди ғазаллар.

Лекин шоҳнинг
 Ёай гуноҳи,
 Ёай зулмига интиқом —
 Бир тонг
 кўкка чиқди оҳи,
 Ёўлдан тушиб синди жом.
 Воҳ,
 ҳеч кимга
 ёўқдир омон,
 Ёўқдир омон
 ажалдан.
 Ҳудо бўлди Шоҳи Жаҳон —
 Ёалби Мумтоз Маҳалдан.
 Девонага айланди шоҳ,
 Дардин элга сўзлади.
 Мажруҳ қушдек
 Тўлғанди гоҳ,
 Гоҳ бўтадек
 бўзлади...

* * *

Қуплар ўтиб
 Шоҳи Жаҳон,

Тепгсиз ҳажр азобида
Қурмоқ учун берди фармон
Маликага обида.

Деди:

«Тикланг, шундай сарой,
Зарни қилманг ҳеч ҳисоб.
Ҳавас қилсин кечалар ой
Қундузлари — офтоб.
Ер юзида упинг асло
Баробари бўлмасин.
Мумтоз Маҳал номи дунё
Тургунича ўлмасин».

Ишга тушди

Сонсиз асир,

Меъмор,

наққош,

сангтарош,

Занжи қуллар оғоч ташир,

Филлар ташир харсангтош.

Йигирма йил

Йигирма минг

Ҳои жабридаи бир амал —

Мўъжизаси бу оламнинг

Бино бўлди
Тожмаҳал.

* * *

Ўнгирма йил...
Вақт-бешафқат.
Кўпини кўриб дунёда
Шоҳ қариди,
Лек алпқомат
Ўнгит бўлди шаҳзода.
Тилак қилди
Шоҳи Жаҳон:
«Ўғлим фақат шод бўлсин.
Мендаги бул дарди ҳижрон
Ҳасратларга ёт бўлсин».
Ошно қилди
 ўйин, кулгу
Овга, чолгу,
 санъатга.
Хаёлотни қилди мамну,
Ўргатди шавқ,
 гайратга.
Ёвқур,

жасур,
 ҳар бир ишга
 Қодир килиб ўстирди.
 Тиғ уришга,
 ўқ отишга
 Моҳир қилиб ўстирди...
 Фан бобида
 Имло ила
 Шариатдан берди дарс.
 Нутқ санъати,
 ҳарбий ҳийла,
 Сиёсатдан берди дарс.
 Лек, раҳмат, дсб
 Дарслар учун,
 Мана ҳарбий найранг, дсб,
 Отасига қарши бир кун
 Исён қилди Аврангзеб,
 Шоҳ қўлида қилич синди,
 Ниҳоя йўқ армонга.
 Ота ўғил тахтга минди,
 Ота тушди зиндонга.
 Деманг,
 булар ривоятдир —
 Хаёлотда етилган.

(99)

Бу шафқатсиз ҳақиқатдир,
Тарихларда битилган...
Вақт етиб
Минг олтмиш тўққиз
Йилнинг шаъбон ойига,
Чўктирдилар отани тиз
Ўз фарзанди пойига.

Аврангзеб

Тақдир экан,
Не дей ўзга.
Фалак ҳукми адолат.

Шоҳи Жаҳон

Бас,
Ҳожат йўқ ортиқ сўзга,
Содир бўлди хиёнат.
Терс айланди гардуни дун,
Сўзла,
 недир муродинг?
Ҳукм — сенинг ҳукминг бу кун,
Вожиб — сенинг ироданг.

Авраиғзеб

Аламнигга ниҳоя йўқ,
Не тахтпараст одамсан.
Сен шоҳ,
Сенга ҳимоя йўқ,
Аммо нетай,
отамсан.

Ўйла ўзинг,
Гуноҳ кимда?
Кимдан олдим тарбият?
Сен уйғотдинг юрагимда
Тоғу тахтга муҳаббат.
Бу туйғуни бериб,
нега
Қаро қилдинг бахтингни?
Сўнг, қариб ҳам
Нечун менга
Бўшатмадинг тахтингни?
Ҳа, ҳа!
Инсон шоҳми гадо
Одам сутни ичгандир.
Тирикликда қайси подшо
Тоғу тахтдан кечгандир?

Шоҳи Жаҳон

Келар бир кун сенга ҳам гал,
Ёшсан,

вақт бор синовга.

Ўзингга ур тигни аввал,
Огримаса —

бировга.

Шуҳрат майи гоят ширин,
Сархуш килар одамни.
Сен бу бахтга етдинг, лекин
Забун қилиб отадинг.

Унутмаки,

Доҳил бўлдинг

Тождорликнинг шонига

Э, воҳ,

бўяб икки қўлинг

Икки оғанг қонига.

Бобир насли

тарихида

Бу энг қаро бир варақ.

Билки,

инсон тақдирида

«Алкасосул миналҳақ!»

Аврангзеб

«Ҳақдан қасос!»
Аё Харрам!
Сен ҳам мендек бўлгансан.
Ўз отанга қарши сен ҳам
Бир вақт исён қилгансан.
Юришмади
Лек омадинг,
Келолмай тахт ёнига,
Қўлларингни бўёлмадинг
Бузрукворинг қонига.

Шоҳи Жаҳон

Кўтарганман исён ростдан
Макр эмасди у бироқ.
Салтанатни инқироздан
Лозим эди қутқармоқ.
Аён этди вақт —
 ким ҳақли,
Кўрди, билди жаҳон ҳам.
Инсон билан инсон фарқли,
Исён билан исён ҳам.

Аврангзёб

Ўз қилмишин
Ҳар бир тождор
Адолат деб айтадир.
Билур ёлғиз парвардигор
Чин ҳақиқат қайдадир.
Мен — олломас,
Не билайин,
Лек қиличим кесган пайт.
Энди сени но қилайин,
Падаримсан,
Ўзинг айт.

Шоҳи Жаҳон

Ажаб,
мени падар дейсан,
Лек меҳр йўқ кўзингда.
Не қилай деб сўрма мендан,
Пхтиёринг ўзингда.
Лозим кўрсанг қай ажални,
Буюр —
Хоҳ кес,

хоҳи ос.
 Илтимосим —
 Тожмаҳални
 Вайрон қилма,
 шу холос.
 Ўша мenden ёдгор танҳо,
 Уйғоқ руҳим,
 Юрагим.
 Ҳонимни ол,
 руҳим аммо
 Хароб қилма.
 Сўрагум...

Авраиғзеб

Ваҳшийликка бормас қўним,
 Тожмаҳални бузмасман.
 Сўрамагил мenden ўлим,
 Ота бошин узмасман.
 Падаркушлик шонин асло
 Раво кўрмам ўзимга.
 Сен яшарсан
 Мenden ризо,
 Ризо бўлсанг сўзимга.

Эрта мени подшо қилиб
Кўтарурлар,
 келарсан,
Халқ олдида,
Ризоман деб
Меини дуо қиларсан.
Ғариб қолдинг,
Тахт ғамин қўй,
Ором гапшин суриб ёт.
Хузуримда маслаҳатгўй
Бўлиб қолгин умрбод.

Шоҳи Жаҳон

«Маслаҳатгўй бўлиб қолгин
Ҳузуримда умрбод...»
Сен дунёга туғилган кун
Мен нақадар эдим шод.
Юрганингда атак-чечак,
Минганингда илк бор от,
Келин кўриб,
Сўнгра гўдак...
Мен пақадар эдим шод.
Ўша шодон дамлар нечун

Мен дунёдан ўтмадим.
 Ё болангга тўй қилган кун
 Сенга аза тутмадим.
 Кўзларимга бутун дунё
 Ҳеч оқармас тун бу кун.
 Сулолангдан,

Бобир мирзо,
 Омад кетган кун бу кун.
 Э, воҳ,
 Ота-фарзанд аро
 Кўтарилди оқибат.
 Бу — интиҳо!
 Чин ингиҳо —
 Етиб келди оқибат!

* * *

Тарих —

бир минг олтмиш тўққиз
 Йилнинг шаъбон ойида,
 Тож соҳибин
 Қилдилар ҳибс
 Ўзи суйган жойида.
 Яъни аркли саройида —



Тўртинчи фасл

Шарналар

Инсоният
Минглаб қийноқ —
Ўйлаб топган
 дунёда.
Бу қийноқлар ичра бироқ
Бириси
 эиг зиёда.

(111)

Унга тоқат йўқ
инсонда,
Йўқ ундан зўр
дил доғи.

Бу изтироб —
Тор зиндонда
Танҳоликнинг қийпоғи.
Шоир қалбнинг
Дилдоши йўқ,
Қийналади

ёш жони,
Қутулмоқнинг
иложи йўқ,
Йўқ ўлмокнинг
имкони.

Назрул
Хаёл суриб ётар
Шифтга боқиб
Узун кун.
Неча-неча тоғлар отар,
Неча-неча чўкар тун.
Гоҳ
Ажиб бир ҳолат бўлар.
Ҳайрон бўлар

(112)

Ўзига.

Алланечук
Оқ шарпалар
Кўринади

кўзига.

Улар келиб
Ҳар замонда:
«Етар!

Назрул!

Тур!— дейди.

Ўлтирма бу

зах зиндонда,

Бизлар билан юр»,— дейди.

«Йўқ, йўқ»,— дея

Тутқун шоир

Шарпаларини қувади.

Кўздан оққан

Аччиқ ёши

Юзларини ювади.

Шеър ўйлайди

Назрул Ислом,

Излаб жонга ҳаловат.

Ўйда шеър йўқ,

Дилда илҳом,

Рухда шавқи синоат.
 Наҳот
 Тамом бўлди шоир?
 Наҳот битди саботи?
 Наҳот
 Қалбда тугади шеър
 Тугамасдан ҳаёти?
 Ахир унда
 Қапча орзу,
 Ишқ бор эди,
 муддао!
 Наҳот бари тамом?
 Назрул
 Қилди кўкка
 Илтижо:
 «Эй, холиқи олам,
 Тилагимни қондир,
 Умримга бер барҳам,
 Вужудимни ёндир.
 Ҳолим бир сенга ҳам —
 Бир менга аёндир,
 Яратибсан одам
 Одамликча қолдир.
 Тугади ирода,

Йўқ ўзга дил розим,
 Етганим маъвода
 Бўлинсин овозим
 Ким, авжи навода
 Ушалсин бу созим,
 Энг олий ғазода
 Тугасин парвозим.
 Шоирга дунёда
 Аслида шу лозим.

Эй, холиқи олам,
 Тилагимни қондир,
 Умримга бер барҳам,
 Вужудимни ёндир.

На жонда ғайратим,
 На кўзда ҳайратим,
 На дилда алам бор,
 На қўлда қалам бор.
 На бошда фикратим,
 На керак
 Сийратим,
 Эл учун адоман,
 Тугадим тамоман.

Сигмай кенг жаҳонга,
Сигдим тор зиндонга.

Эй, холиқи олам,
Тилагимни қондир,
Умримга бер барҳам,
Вужудимни ёндир!»

Назрул Ислом
Қилган нидо
Етди
 юксак осмонга.

Олий руҳлар
Уни раво
Кўрмадилар
 зиндонга.

Шоир руҳин
Олиб мангу
Кўкка
 парвоз этдилар.

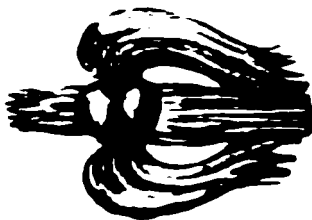
Тор зиндонга
Фақат жону
Жисмин ташлаб кетдилар.

(116)

Назрул Ислон
Тор катакда
Девонавор турибди.
Руҳи унинг
 кенг фалакда
Қанот ёзиб юрибди.



Олий руҳлар тўғрисида нақл



Болаликда эшитганим
Талай-талай эртақдан —
Хаслимда бири маним,
Сира чиқмас юракдан.
Марҳумларнинг руҳи кўкда
Доим учиб юрармиш.
Биз уларни кўрмасак-да,

(118)

Улар бизни кўрармиш.
Биз хайрли ишлар қилсак,
Шодон бўлар эмишлар.
Мабодо,
Биз ёмон бўлсак
Полоп бўлар эмишлар.
Дўст, кариндош —
уруғларнинг
Руҳи — оддий руҳ эмиш
Лек даҳолар,
Улуғларнинг
Руҳи — олий руҳ эмиш.
Ўз аршидан
Улар бизга
Бўлармишлар раҳнамо.
Қўп ишларни дилимизга
Солармишлар доимо.
Ўпроқда
Дард ичра қолиб
Дўстимиз зор бўлса гар,
Дилимизга ғашлик солиб
Қилармишлар
Бохабар.
Бизни қундуз

Банд этса иш,
 Холи топиб уйқуни,
 Улар бизга эслатармиш
 Кетганларнинг руҳини.
 Шунинг-чун ҳам
 Дилимизни —
 Кўмармишлар ёгдуга.
 Қилармишлар онно бизни
 Меҳр деган туйғуга.
 Офат келса
 Бизга ногоҳ,
 Билгувчи ҳам улармиш.
 Фалокатдан бизни огоҳ
 Қилгувчи ҳам улармиш.
 Амм
 Олий руҳлар фақат —
 Пок дилларга ёр эмиш.
 Қайда бўлса самимият —
 Ўша ерда бор эмиш.
 Улар яшар
 Биздан ўзга,
 Бенамоён ва бесас.
 Шарпалари ҳеч бир кўзга,
 Ҳеч қулоққа сезилмас.

Улар бизни
 Кўриб турар
 Буни сезмас нодонлар.
 Улар билан суҳбат қурар
 Фақат
 Буюк инсонлар.
 Улар борки — бизлар одам,
 Ҳақиқат бор беомон.
 Яхшилик ҳам,
 Ёмонлик ҳам
 Қайтар бир кун бегумон.
 Биз мабодо,
 қилсак гуноҳ,
 Ҳар қанчаки хилватда,
 Олий руҳлар
 Бўлур огоҳ,
 Жазо берур албатта.
 Гарчи
 Бидъат ётдир менга,
 Даҳрийй фикрат эгадир.
 Олий руҳлар борлигига
 Ишонаман негадир.
 Лаззат ширин,
 Давлат ширин,

Ҳеч тўймаслар одамлар.
 Руҳлар борки,
 бир-бирларин
 Еб қўймаслар одамлар.

Кел, эй кўнглим,
 Руҳларни сен
 То борсанки, қилгин ёд.
 Кимлар уни виждон десин,
 Кимлар десин
 Эътиқод,
 Аммо улар
 Дунёда бор!
 Шак келтира кўрмагин.
 Мени попок йўлда
 Зинҳор,
 Зинҳор олиб юрмагин.
 Ҳатто ўзинг колсанг ёлғиз,
 Дема,
 Мендан огоҳ йўқ,
 Яшамокдан эътиқодсиз
 Ортиқ ерда гуноҳ йўқ.





Озодлик

* * *

Байроқ килиб,
Эл қўзғалди —
Назрул Ислом исмини.
Тор зиёдондап уни олди,
Аммо фақат
Жисмини.
Назрул Ислом

Озод,
 Аммо
 Эл қаноти қайрилди,
 Ёш,
 навқирон,
 тирик сиймо —
 Шоирдан айрилди.
 Назрул Ислон
 Шеъри бутун
 Ҳиндистонда янграрди.
 Аммо шоир
 уни бугун
 На тинглар,
 На англари.
 Шоирини қўймай —
 Қўлда —
 Эл кўтариб элтарди.
 На қувонар
 Назрул бундан
 Ва на парво этарди.
 Бир ёнидан қучар ҳинду,
 Бир ёнидан мусулмон.
 Аммо
 Ҳушдан айрилган у,

Унга ётдир бу жаҳон.
 Табриклайди
 Уни Токур,
 «Озодлигинг муборак!»
 Рўзномалар қутлов ёзур,
 Булар унга не керак?

У на уйгоқ,
 Ва на ухлар,
 Ҳиссиз боқиб турарди.
 Руҳи унинг
 Олий руҳлар
 Даргоҳида юрарди.
 Шоир топти
 Эрк чинакам,
 Озод бўлди тамоман.
 Бир йўл унга дарди олам
 Барбод бўлди тамоман.
 У бир йўла
 Шўришлардан,
 Савдолардан қутулди.
 Жабру жафо кўришлардан,
 Низолардан қутулди.
 Қутулди

У сиғолмаган,
 Сиғдирмаган жаҳондан,
 Холис бўлди
 Ҳам зиндондан,
 Ҳам зиндондек замондан.
 Ҳам тарк этди
 Бир йўл уни
 Эл дардидек оғир юк.
 Бу дунёда
 қолди тани,
 Беҳуш,
 берух,
 ва буюк.



Қирқ йил ўтди,
 Узоқ қирқ йил.
 Бу дунёдан бегона —
 Назрул Ислон
 Яшар бедил,
 Яшар дарвини,
 Девона.
 Қирқ йил ичра

Нелар кўриб

Нелар чекди

Ҳиндистон.

Аммо

кўзи

очиқ туриб,

Гофил ўтди

ёниқ жон.

Босқинчилар

Юртдан кетди —

Эл газаби

Қуволди.

Шоир

Бунн

На хис этди,

На кўрди,

На қувонди.

Назрул Исом

Бу дунёда

Етмиш беш йил

Яшади.

Аммо

Ўттиз икки ёшда

Бу дунёни

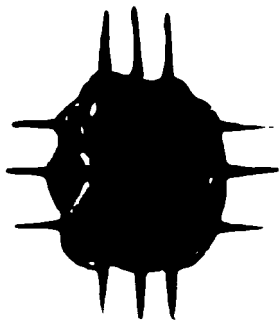
Ташлади.
Шоир умри
Қолди шеърда,
Қолди
Ёниқ дostonда.
Битганлари
унинг —

ерда

Руҳи эса
осмонда.



Шоирлар ва пайғамбарлар ҳақида ривоят



Етмиш икки минг пайғамбар
Кўрган эмиш бу олам.
Шоирлар ҳам
Улардан кам —
Булмагандир, мукаррар.
Пайғамбарлар тарикати
Ақлгадир. кўзгадир.

Шоирларнинг ҳақиқати
 Аммо тамом ўзгадир.
 Аҳли паби одамзодни
 Зухд йўлига чорлади.
 Рад этиб бу истибдодни
 Шоир аҳли бормади.
 Пайгамбарлар айтди:

Инсон —

Ишки ёлғиз оллога.
 Шоир Мажнун қилди исёп,
 Ошиқ бўлди Лайлога.

Уни ота —

(Аслида дин)

Келтирганда тавбага
 «Жоним олу Лайло ишқин
 Олма»,— дейди каъбага.

«Ераб, балойи инқ ила қил ошино

мани,

Бир дам балойи ишқдин қилма жудо

мани».

Пайгамбарлар:—

Шароб ҳаром,

Осий, деди,—

майпараст.

Лекин шоир Умар Хайём

Ишқ майига бўлди маст.

Наби айтди:

У дунё чии,

Иста руҳининг камолин.

Шоир айтди:

«Оллоҳ замин —

Узра сочган жамолии».

Дунё таркин

одамларга

Имон қилди анбиё.

Қарини барча пайгамбарга

Исён қилди шуаро.

«Зоҳид, сенга ҳуру

Менга жонопа керак,

Ҳашнат сенга бўлсин,

Менга майхона керак».

Кун борки,

Тун бўлган каби,

Сув бордирки — алапга.

Тугилганда ерда Наби,

Шоир келди оламга.

Озодликнинг майин ичиб,

Шавққа тўлди шоирлар,

Набиларга қарши чиқиб
 Наби бўлди шоирлар.
 То дунёга келмиш башар,
 Бир жабҳада келиб дуч,
 Ейдош яшар,
 Ҳам курашар
 Инсон аро икки куч.
 Бошлар ўзга-ўзга йўлдан,
 Бошқа-бошқа маслаги,
 Наби янглиг ақли билан
 Шоир янглиг юраги.
 Бирн тутиб айш йўлни берк,
 Тийилмоққа ундайди.
 Бирн эса шалоладек
 Қуйилмоққа ундайди.
 Мен ҳам битта саргашта жон,
 Ўрта йўлда турурман.
 Улар аро икки жаҳон
 Овораси эрурман.
 Шеър, ишқ фасли
 Илк онидан
 Раҳнамодир қалб менга.
 Балки шеърнинг осмонидан
 Тушмоқ чоғи заминга...

Эй кўнгил, бўл содиқ ҳабиб,
 Мени зинҳор ташлама.
 Ҳабибим бўл, аммо ҳадеб
 Ўз кўйингга бошлама.
 Ёлғиз маним, деса фикрат,
 Йўқ, мағим, деб даъво қил.
 Лекин гоҳи, етди фурсат,
 Фикратга ҳам ошно қил.
 Тутма менга ишқ йўлини берк,
 Майли, тошгин, қуйилгин.
 Аммо ўзга берма кўп эрк,
 Қирқни кўрдинг, қуйилгин.
 Сен дунёнинг бирлигига ишоп,
 Бирдир олам, рост.
 Лекин унинг сирлигига шак
 келтирма,
 Бу ҳам рост.
 Бас, ўй сурма, сенга дуйё —
 Асроридан не ҳам бор?
 Бу дупёда
 Одил танҳо
 Вақт аталган ҳакам бор!





Ниҳоя

Деҳли. 20 март, 1979 йил

Ўт балоси.
Сув балоси,
Ортиқ ерда бало йўқ.
Лек офатнинг йўқ давоси
Бош кўтарса
Халойиқ.
Ўту сувга тадбир бордир,

Эл ғазаби — беомон.
 Ўт ночордир,
 Сув ночордир
 Қўзғалса оч оломон.
 Шундай дейман
 Тўхтаб қолган
 Автобусда ўлтириб.
 Намоёншга эл қўзғалган,
 Қўчаларни тўлдириб
 Оқиб келар ялангоёқ —
 Деҳқон,
 косиб,
 коранда.

Икки юз минг
 Қўли қадоқ,
 Икки юз минг
 Оч банда.
 «Беринг бизга ер билан сув,
 Меҳнат беринг,
 Беринг поп».
 Бош кўтарган
 Тамилнаду,
 Бош кўтарган Ражастон.
 «Бу туироқда,

Айттинг,
 инсон —
 Нега бунча беқадр?
 Бизда ҳам бор орзу,
 армон,
 Гуноҳимиз нимадир?
 Ё айбимиз —
 Бизнинг маскан —
 Шу жафокан ватанда?
 Қаролик ё ўт туташган
 Қаро кўзда,
 Баданда?
 Нега кимда ҳар нарса бор,
 Бизда эса...
 Нега биз —
 Фақат чайир,
 аммо ночор
 Қўлгагина эгамиз?
 Яралишда
 Ҳам маҳшарда
 Тенгмиз,
 Инсон бўламиз.
 Не учун биз кўчаларда
 Тугиламиз,

Ўламинз?

Асли қисмат

Ё асирлик,

Изтироб, кўз ёшмиди?

Шарқ чиндан ҳам минг асрлик

Қотиб қолган тошмиди?»

Эл оқими қатор-қатор,

Ўўқ,

Шанқатор —

кўздан дур.

Оқиб келар

Панжоб,

Биҳор,

Майсур,

Ассом,

Манипур...

Оқиб келар уфқ тагидан

Сўнгсиз қора оломон.

Бу —

Ҳиндистон юрагидан

Силқиб оққан

Қора қон.

Мен бу фурсат

Иштироксиз

Деразадан қарайман.
 Не қилайқи,
 Бунда ёлғиз
 Томошага ярайман.
 Негаки,
 Мен ўзга элдан,
 Балки ўзга замондан.
 Балки бунда учиб келган
 Ўироқ юлдуз томондан —
 Бир меҳмонман.
 Хайрат кўзин
 Машъал қилиб боқаман.
 Хаёлан
 Шул мавжли тўлқин
 Қучоғида оқаман.
 Жисман четда,
 Аммо руҳан
 Ғалаёнда мен ҳам бор.
 Назрул Ислом
 Руҳи билан
 Бормоқдаман бир қатор.
 Мен ҳам алвон
 Туғ кўгардим.
 Шу эл доғи доғимдир.

Дарди унинг —
 Менинг дардим,
 Оҳи — менинг оҳимдир.

* * *

Кўтаролмай
 Дардлар юкин,
 Замин қалқиб турибди.
 Назрул Ислон
 Руҳи букун
 Олам кезиб юрибди.
 Илҳом чоғи
 Дил заминдан
 Кўк тоқига ўрлайди.
 Назрул Ислон
 Руҳи мепдан
 Шунда ҳисоб сўрайди.
 Шоир бўлиб
 Элга букун
 Даркормисан,
 дер менга.
 Фидоликка халқинг учун
 Тайёرمىсан,
 дер менга.

Дер:

«Шоирлик — юракда коп —
Силқиб турган жароҳат.

Тиламасман сенга, ўғлон,

Осуда бахт,

Фароғат.

Тиламасман бир зум ором,

То тириксан,

Бедор бўл.

Азоб берсин сенга илҳом,

Шеър дардида бемор бўл.

Такдирингдан сенга дунё

Роҳатларин сўрмасман.

Ўз қисматим

Сенга аммо

Спра раво кўрмасман».

«Сақла,—

дейди,—

юрак қўринг.

Дил оташинг сўнмасин.

Умринг адо бўлмай туриб

Чўгинг адо бўлмасин».



 МУНДАРИЖА

Муқаддима	7
Биринчи фасл	
Шоир қалби	21
Фидоййлик тўғрисида ривоят	37
Иккинчи фасл	
Ғалаён	45
Жаҳолат тўғрисида ривоят	59
Учинчи фасл	
Тутқунликда	73
Шоҳи Жаҳон ва Аврангзеб ҳақида ривоят	89
Тўртинчи фасл	
Шарпалар	110
Олий руҳлар тўғрисида нақл	117
Бешинчи фасл	
Озодлик	123
Шоирлар ва пайғамбарлар ҳақида ри- воят	129
Ниҳоя	135

На узбекском языке

ЭРКИН ВАХИДОВ

МЯТЕЖ ДУХОВ

Поэма

Редактор Қ. Раҳимбоева

Рассом В. Анухтин

Расмлар редактори И. Кириакиди

Техн. редактор Е. Потапова

Корректор Ш. Соатова

ИБ № 1626

Босмахонага берилди 25.03.80. Босишга рухсат этилди 21.10.80. Р. 09187. Формати 84x108^{1/84}. Силлик қоғозда. Оддий янги гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 3,78. Набр л. 4,42. Тиражи 5000. Заказ № 1329. Баҳоси 1 с. Штапель муқовада баҳоси 1 с. 60 т. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кучаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва кинотехника ишлари Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмаси. Тошкент, Навоий кучаси, 30.

Воҳидов, Эркин.

Рухлар исёни: Достон. Ёриш сўзи Э. Воҳидовники.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.—144 б.

Шоир Эркин Воҳидовнинг «Рухлар исёни» достони халқпарвар бенгал шоири Назрул Ислои ҳаётига бағишланади. Назрул Ислои шърияти йигирманчи асрнинг эркипарварлик, инсонпарварлик ғоялари билан тўлиқ. Назрул Ислои дўстлик ва ҳурриятни ёниб қуйлади

Достон Назрул Ислоининг фожеали қисматиини ёрқин гавдалантиради.

Бахидов, Эркин. Мятсж духов. Поэма.

84Уз7+83.3(5Ид)